

Кирюхіна Руслана Ярославівна,
аспірант кафедри криміналістичного
забезпечення та судових експертиз ННЕКІ,
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник:

Чижов Денис Анатолійович,
професор кафедри
конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ

Право на життя є базовим і невід'ємним правом кожної людини, яке визнається найвищою соціальною цінністю в будь-якому демократичному суспільстві. Його значення підкреслюється як у національному, так і в міжнародному правовому просторі. Конституція України, зокрема її стаття 27, гарантує: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [1]. Така норма прямо вказує на абсолютну цінність людського життя і встановлює обов'язок держави захищати його від протиправних посягань.

У мирний час держава зобов'язана гарантувати повний захист життя кожного індивіда, однак під час збройного конфлікту ця гарантія стикається з численними викликами та обмеженнями. Повномасштабна війна в Україні ще більше актуалізувала питання реалізації і захисту права на життя. В умовах воєнного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечувати право на життя, навіть якщо частина інших прав може бути тимчасово обмежена. Відповідно до ст. 64 Конституції України, право на життя належить до категорії невідчужуваних і неперушних, тому не підлягає обмеженню за жодних умов.

Положення національного законодавства гармонізуються з основоположними міжнародно-правовими актами, зокрема із Загальною декларацією прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. У статті 3 цього документа зазначено: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [2]. Це формулювання стало базовим стандартом для всіх подальших міжнародних документів у сфері прав людини. Аналогічні положення містяться у статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, де підкреслюється, що право на життя є невід'ємним, і жодна особа не може бути свавільно позбавлена життя. Крім того, стаття 2 Європейської конвенції з прав людини визначає право кожного на життя і передбачає дуже обмежене коло винятків, за яких позбавлення життя не вважається порушенням Конвенції, наприклад, у випадках самозахисту або в ході законного затримання правопорушника [3].

Водночас міжнародне гуманітарне право вимагає від держав дотримання принципів розмежування, пропорційності та необхідності у застосуванні сили,

що спрямоване на мінімізацію втрат серед цивільного населення. Таким чином, як на національному, так і на міжнародному рівнях, право на життя має найвищий рівень захисту.

В Україні проблема забезпечення права на життя під час війни є не лише предметом наукового аналізу, а й реальністю щоденного правозастосування. Збройна агресія проти України супроводжується масовими і систематичними порушеннями цього права: вбивствами мирних жителів, жорстоким поводженням з військовополоненими та цивільним населенням, катуваннями, обстрілами цивільних об'єктів. Такі дії можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини, відповідальність за які передбачено статтею 438 Кримінального кодексу України [4]. Окрім того, є правова можливість притягнення до відповідальності військових командирів, начальників та інших осіб за віддання наказу про вчинення таких дій, які призвели до невинуватих смертей. Відповідно, важливим завданням держави є ефективно документування воєнних злочинів, розслідування випадків загибелі людей, а також звернення до міжнародних судових інституцій з метою притягнення винних до відповідальності та відновлення справедливості.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) має значну практику у справах, пов'язаних із порушеннями права на життя в умовах конфліктів. Суд чітко підкреслює, що держави мають обов'язок не лише уникати свавільного позбавлення життя, а й ефективно розслідувати всі факти загибелі осіб. Одним із прикладів є справа «Україна та Нідерланди проти Росії», у якій Європейський суд з прав людини встановив факти систематичних і масових порушень прав людини, вчинених державою-агресором на окупованих територіях України. Це одна з найбільш масштабних міждержавних справ, поданих проти Росії до ЄСПЛ, оскільки охоплює тривалий період – від початку агресії у 2014 році до повномасштабного вторгнення у 2022 році – та включає безпрецедентні за масштабами порушення. 9 липня 2025 року Велика палата ЄСПЛ ухвалила рішення по суті справи, що стало першим подібним рішенням щодо затяжного міжнародного збройного конфлікту, авіакатастрофи цивільного лайнера та широкомасштабного вторгнення на територію держави-члена Ради Європи. Суд визнав Російську Федерацію відповідальною за порушення положень Європейської конвенції з прав людини через невиконання нею своїх міжнародних зобов'язань [5].

Попри війну, в Україні діють кілька рівнів гарантій прав людини, включаючи право на життя. Конституційний Суд України слідкує за відповідністю законів та інших нормативно-правових актів Конституції. У випадках, коли уряд чи військове командування приймає рішення, що можуть зачіпати основоположні права, саме Конституційний Суд є тим органом, що забезпечує правову відповідальність і контроль [6]. Омбудсмен активно реагує на порушення прав під час бойових дій, перевіряє умови утримання військовополонених, захищає права цивільного населення. Навіть у період воєнного стану кожна особа має право звертатися до суду за захистом своїх прав, включно з правом на життя. У випадках, коли національні суди не забезпечують ефективного захисту, особа має право звертатися до

Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Злочини проти людяності, зокрема невибіркове вбивство мирних жителів, не мають строку давності й підлягають обов'язковому міжнародному розслідуванню. Міжнародний кримінальний суд (МКС) уповноважений розслідувати воєнні злочини, зокрема масові вбивства цивільного населення.

Попри наявність теоретичних гарантій, практика показує, що в умовах повномасштабної війни забезпечити повноцінний захист життя надзвичайно складно. Серед головних викликів є масові обстріли цивільної інфраструктури, відсутність оперативного доступу до правосуддя у прифронтових зонах, використання забороненої зброї, зокрема касетних боєприпасів.

Тому для посилення гарантій необхідно удосконалити національне законодавства з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, систематично здійснювати моніторинг порушень прав людини, розширити повноважень органів правозахисту, зокрема омбудсмена, а також міжнародна підтримка документування воєнних злочинів

Отже, право на життя закріплене як національним, так і міжнародним правом, і є тим базисом, навколо якого вибудовується весь комплекс прав людини. Його захист в умовах збройного конфлікту набуває ще більшої ваги, адже саме в таких обставинах виникає загроза масового, часто невинного, позбавлення життя як цивільних осіб, так і учасників бойових дій. Конституційно-правові гарантії цього права залишаються чинними навіть в умовах війни. Тому право на життя залишається основоположним і невідчужуваним навіть у найскладніших умовах збройного конфлікту, а держава має обов'язок забезпечити його повноцінний захист як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Україна та Нідерланди проти росії: 9 липня ЄСПЛ оголосить рішення у справі - *Юридична Газета. Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/ukrayina-ta-niderlandi-proti-rosiyi-9-lipnya-espl-ogolosit-rishennya-u-spravi.html>.
6. Гураленко Н. А., Гордєєв В. В. Конституційний контроль у практиці Конституційного Суду України. *Law and Public Administration*. 2022. С. 316–319. DOI: 10.32840/PDU.2022.2.45